

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

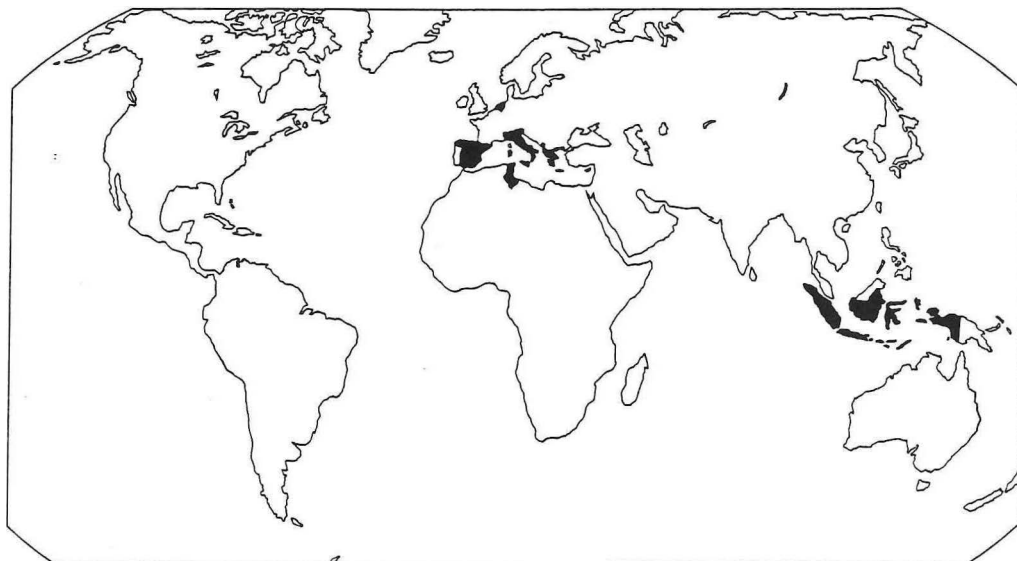
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

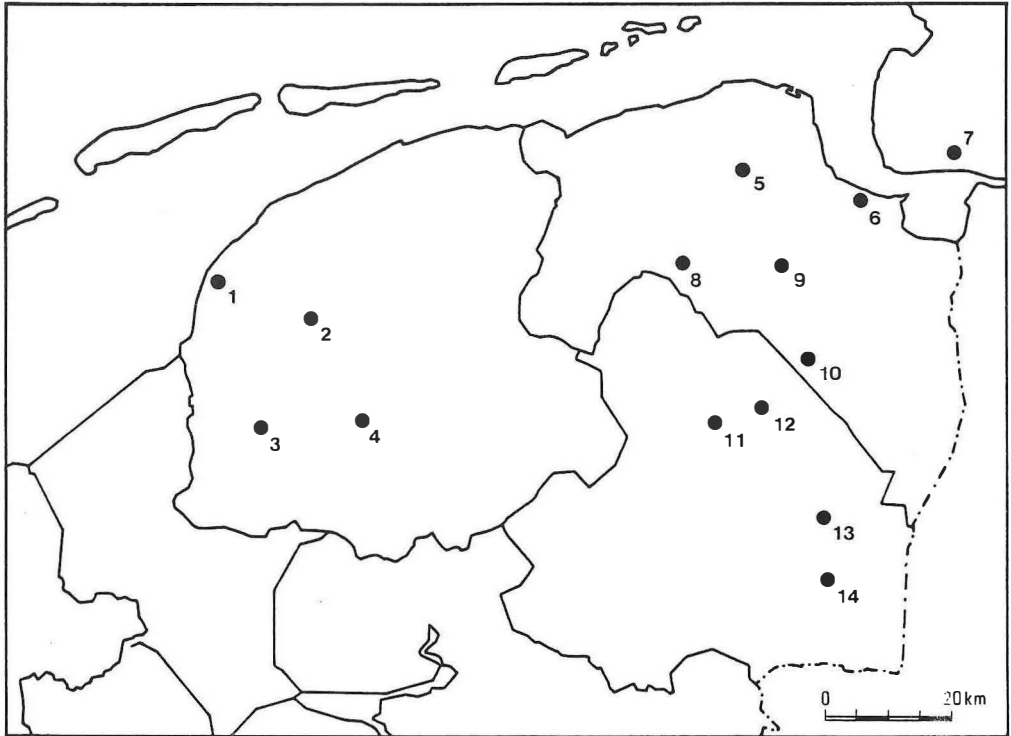
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

HET LAM GODS IS EEN FRIES MELKSCHAAP¹

S. Bottema

Huisdieren verschillen meestal op een of andere manier van hun wilde voorouders. Kleur, lichaamsbouw en gedrag kunnen aanzienlijk afwijken. De achtergronden voor dergelijke verschillen kunnen via de erfelijkheidsleer onderzocht en verklaard worden. Het totale pakket aan genetische eigenschappen van een diersoort wordt in stand gehouden door de vererving. In zeer lage frequentie treden mutaties op, die zelden levensvatbaar zijn. Een albino kan levensvatbaar zijn, maar wordt door roofvogels of roofdieren snel opgeruimd. Is de mutatie dominant maar niet levensvatbaar, dan is de rol gauw uitgespeeld. Veel meer kans maken de recessieve eigenschappen die heterozygoot (verborgen) in een populatie kunnen voorkomen. Normale wildkleurige konijnen kunnen de recessieve factor wit bij zich dragen. Ontmoeten twee van zulke konijnen elkaar dan is 25% van de jongen wit, 50% wildkleurig-onzuiver en 25% zuiver wildkleurig.

Huisdieren verschillen niet alleen van hun voorouders, ze verschillen ook van elkaar. Een Fries paard verschilt van een Shetland pony. Zoiets is het gevolg van selectie. Je kunt selecteren uit een populatie via de grootste, kleinste, makste, witste enz., al naar de voorkeur van de fokker. Daarbij speelt de omgeving van het huisdier ook een rol. Als het een nat gebied betreft, hebben dieren die daar wel tegen bestand zijn meer kans dan dieren die dat niet zijn. Vooral via kleine populaties verdwenen bepaalde eigenschappen en werden andere sterk naar voren gehaald. Zo kregen landen, regio's of landschappen hun typische vertegenwoordigers op het gebied van landbouwhuisdieren. Het melkschaap werd, zoals de naam al suggereert, bij huis gehouden voor de melk en de lammeren werden daarom al vroeg gespeend. Ze werden, vaak aangeliend, op bleekveld-

jes en wegbermen door arbeiders en boeren gehouden.

Er waren tot voor kort ca. 800 schaperassen, schat mevrouw A.M. van Welsen (Oirschot), waarvan zij er 500 gedocumenteerd heeft. Bij het bekijken van allerlei schaperassen valt het op, dat er groepen zijn die, hoewel zij zeer ver van elkaar verwijderd voorkomen, op het oog overeenkomsten vertonen. Dat kan men zien bij rassen die nog veel kleuren vertonen op hoofd en benen, soms ook op het lichaam (Lauvergne & Bottema, 1979). Schoonebekers, Drentse heideschape, IJslandse en Corsicaanse schape, maar ook dieren uit Thessalië en Turkije, vertonen dergelijke eigenschappen. Zij moeten de restanten vertegenwoordigen van een ras dat eens een grote verbreiding had.

Iemand, die goed bekend is met de uiterlijke kenmerken, kan de rassen wel op naam brengen. Voor de archeologie is het van belang, dat men ook rassen kan onderscheiden via het skeletmateriaal. Ongetwijfeld hebben bepaalde rassen in verschillen perioden een belangrijke rol gespeeld om vervolgens door een ander ras te worden vervangen of weggekruid. Zo is in Nederland de laatste tien jaar het Friese vee vervangen door de verwante Holsteinian uit Amerika en Canada en daarnaast door Franse, Zwitserse, Italiaanse en Oostenrijkse vleesrassen.

De vraag of men botmateriaal aan bepaalde veerassen toe kan schrijven, kan slechts empirisch beantwoord worden. Het botmateriaal van nog aanwezige oude landrassen moet vergeleken worden om te zien of er meetbare verschillen bestaan. Dergelijk onderzoek wordt gedaan door Dr. H. Buitenhuis aan schape-, geiten- en runderrassen van Anatolië.

Dat huisdierrassen soms nog als een relict

Fig. 1. Fries/Zeeuws melkschaap (tek. Wytse Bottema).

van een veel grotere populatie zijn overgebleven, laat het Friese melkschaap zien. Het kwam mogelijk over een groot deel van Europa voor, getuige sterk gelijkende dieren in Frankrijk. Het 'Race des Préalpes du Sud', voorkomende in de departementen Drôme, Hautes-Alpes, Basses-Alpes en Vaucluse, lijkt qua postuur en exterieur, wol, melkgift, vruchtbaarheid en vooral de zachte gelaatstrekken sterk op het Friese melkschaap. Ook de 'Causse de la Lozère' en de 'Causse de Garrigues' van het Massif Central en mogelijk de 'Lacaune' van de oostelijke Pyreneeën lijken behoorlijk op het Friese melkschaap. Een verschilpunt zijn de bewolde staarten bij de Franse dieren. Daarnaast komen of kwamen melkschappen, die zeer sterk op de Friese lijken, langs de Zeeuwse en Duitse kust voor. Zij vormen de resten van een aaneengesloten kustpopulatie.

Het Friese melkschaap onderscheidt zich van de andere (noordwesteuropese) rassen door de lange, onbewolde staart, een gepigmenteerde ramsneus (fig. 1) en ongepigmenteerde roze lippen. Zij stonden, in tegenstelling tot de kudden heideschappen, steeds onder directe controle. Het is dan ook voor de hand liggend, dat kunstschilders die een model zochten daar een melk-

schaap voor kozen. Koster (1993) geeft als oudste afbeelding van een melkschaap 'Het Lam Gods', een jaarling afgebeeld door Hubert en Jan van Eyck op het wereldberoemd altaarstuk in Gent (Friedländer, 1969). Hans Memling (1344-1394) beeldde op zijn drieluik, momenteel in het St.-Janshospitaal te Brugge, het Lam Gods af waarvoor een melkschaap (lam) van de Vlaamse kust model gestaan moet hebben. Hetzelfde geldt voor een lam dat door Johannes de Doper wordt vastgehouden op het 'Donne Triptych' in de National Gallery. Op Memling's 'Verkondiging aan de herders' staan een aantal melkschappen waarvan een toch nog horentjes vertoont. Ze hebben meer wol op de staarten dan de huidige Friezen en lijken daardoor sterk op bepaalde Franse rassen. De Zeeuwse melkschappen, die ik in 1970 van Breel op Walcheren kocht, hadden ook dikkere staarten dan hun noordelijke verwanten. Enkele eeuwen later verschenen er schapen op het doek die de toenmalige heideschappen weergeven. Pieter van Bredael (1629-1719) beeldde dergelijke dieren op zijn marktschilderijen af. In het werk 'Mozes beschermt de dochters van de Priester Jethro' beeldde Lodewijk de Deyster (1656-1711) geen Israëliëse schapen, maar eerder

Kempische heideschappen af. Wij kunnen ons afvragen wie model stonden voor de dochters van Jethro.

Summary

The identification of living breeds of domestic animals is generally quite easy for the rural population. For the archaeozoologist, who has to rely upon finds of bones, such identification poses problems. The relation of the Frisian milk sheep to similar breeds and suggested relatives in France is discussed together with evidence from early Flemish paintings.

Noot

1. Deze stelling werd 5 jaar geleden aangeboden aan Janneke Pander, toen wonende Mussengang, Groningen.

Literatuur

- Friedländer, M.J., 1969. *From van Eyck to Bruegel*. Phaidon.
- Lauvergne, J.J. & S. Bottema, 1979. Variants colorés chez le mouton néerlandais des Landes de Bruyère (heideschaap). *Ann. Génét. Sél. anim.* 11, pp. 1-6.
- Koster, W., 1993. Zeeuwse schaapskudde zonder Zeeuwse schapen. *Zeldzaam Huisdier*, pp. 6-9.